

Nyt fra Vestfronten
Nord- og vestjyske bebyggelser fra ældre jernalder

Redigeret af
Niels Algreen Møller, Sarah Skytte Qvistgaard & Steen Frydenlund Jensen

Beretning fra et colloquium i Ribe
oktober 2010

Arkæologiske Skrifter 10
Nyt fra Vestfronten
Nord- og vestjyske bebyggelser fra ældre jernalder

Udgivet af "Selskabet Arkæologiske Studier"
c/o Saxo-Instituttet, Københavns Universitet
Njalsgade 80, 2300 Kbh. S.

I samarbejde med:
Sydvestjyske Museer & Museet for Varde By og Omegn

Redaktion:
Niels Algreen Møller
Sarah Skytte Qvistgaard
Steen Frydenlund Jensen

Korrektur:
Pernille Foss
Tine Corfitsen

Layout:
Niels Algreen Møller

Forsidebillede:
Udgravning ved Kjelst med udsigt over Ho Bugt

Trykning:
Grafisk Afdeling, Humanistisk Fakultet
Njalsgade 80, 2300 Kbh. S.

Distribution:
Studenterafdelingen, Humanistisk Fakultet
Njalsgade 80, 2300 Kbh.S.

Udgivet med økonomisk støtte fra:
Sydvestjyske Museer & Museet for Varde By og Omegn

ISSN: 0901-6732
ISBN: 978-87-89500-18-8

København 2011

Indhold

Forord.....	5
<i>Niels Algreen Møller, Sarah Skytte Qvistgaard & Steen Frydenlund Jensen</i> Bebyggelsesarkæologi anno 2010.....	7
DEL 1. NYT FRA FELTEN.....	13
<i>Bo Steen</i> Kirketoft. Huse fra førromersk jernalder og tidlig middelalder.....	15
<i>Lene B. Frandsen</i> Stenlægning på stenlægning. Hesselmedudgravningerne.....	21
<i>Lars Chr. Bentsen</i> Hesselmed Vest - Hesselmeds Forgænger?.....	27
<i>Stina Trolldoft Andresen</i> Glimt af en landsby fra førromersk jernalder ved Ho Bugt.....	35
<i>Jens G. Lauridsen</i> Enkeltgårde ved Alslev. Bebyggelse fra ældre førromersk jernalder.....	43
DEL 2. BEBYGGELSESTUDIER OG SOCIALE STRUKTURER.....	49
<i>Mads Runge</i> Nørre Hedegård – et dansk Pompei. Anvendelsen af bopladser med usædvanlige bevaringsforhold til perspektivering af det "ordinære" bopladsmateriale.....	51
<i>Louise Lund Johansen</i> En nytolkning af Åbrinken – Et indblik i bebyggelsesudvikling, bopladsdynamik og sociale relationer på en vestjysk lokalitet fra ældre jernalder.....	71
<i>Niels Haue</i> Social stratifikation og den "sociale arv" i ældre jernalder – med udgangspunkt i bopladsstudier fra Nordjylland.....	87
<i>Per Ole Rindel</i> Jernalderbebyggelsen ved Grøntoft i forskningshistorisk perspektiv.....	99
DEL 3. MELLEM BEBYGGELSE OG LANDSKAB – RESSOURCER OG SUBSISTENSØKONOMI.....	111
<i>Henriette Lyngstrøm</i> Vestjyske jernalderbønders råstofudnyttelse. Myremalmen mellem landskab og bebyggelse.....	113
<i>Jacob Kveiborg</i> Indsamling og registrering af brændte dyrekogler fra bopladser – Er det besværet værd? En diskussion af materialets muligheder og begrænsninger.....	123
<i>Michael Vinter</i> Rekonstruktion af det parcellerede dyrkningslandskab i Himmerland. Marker, græsning og bebyggelse belyst i tre mikroregioner.....	129
<i>Niels Algreen Møller</i> Dynamiske bebyggelsesmønstre? Ældre jernalders bebyggelser i landskabet.....	155

Forord

I dagene d. 4.-5. oktober afholdt Sydvestjyske Museer et colloquium om førromersk og ældre romersk jernalders bebyggelse. Geografisk var fokus rettet mod Vestjylland, men indlæggene omhandlede bebyggelser fra Thy og Himmerland i nord til vadehavsøen Amrum i syd.

Formålet med colloquiet var at bringe resultaterne af de mange nye feltundersøgelser videre i forsknings- og fortolkningsprocessen. I løbet af de to dage blev resultaterne af en lang række feltundersøgelser og arbejder af mere teoretisk-metodisk karakter præsenteret. Emnemæssigt præsenterede oplæggene alt fra nye iagttagelser af særtræk i byggeskik over socioøkonomiske forskelle aflæst i bebyggelsernes struktur til undersøgelser af landskabsudnyttelse i større regioner. Et spænd i emner, som demonstrerer det store potentiale i bebyggelsesundersøgelser.

Det er en stor glæde for os, at så mange af oplægsholderne har kunnet finde tid til at skrive en artikel til dette skrift ind imellem det daglige arbejde med sagsbehandling, udgravning og undervisning. De mange nyudgravede bebyggelser fortjener at blive publiceret, ligesom fortolkningen af mange klassiske lokaliteter fortjener at blive udfordret af nye teoretiske tilgange.

Det er vores håb, at colloquiet kan danne grobund for et forskningsnetværk indenfor udforskningen af ældre jernalder. I skrivende stund er der planer for endnu et arrangement, denne gang med fokus på gravfundene fra førromersk - og ældre romersk jernalder.

Med det er der kun tilbage at sige tak. Tak til oplægsholdere og deltagere i colloquiet. Tak til forfatterne for deres store arbejde med manuskripter. Tak til fagfællebedømmere og korrekturlæsere bag dette skrift. Og tak til Sydvestjyske Museer og Museet for Varde By og Omegn, der har finansieret trykningen. Endelig, en særlig tak til Per Ole Rindel for hans sammenfatning af de mange oplæg, en sammenfatning, vi håber at yde retfærdighed i den første artikel.

København 3. oktober 2011

Steen Frydenlund Jensen, Sarah Skytte Qvistgaard & Niels Algreen Møller

Litteratur

- Kjeldsen, M. 2010. *Løgstrup Nord – bebyggelse fra yngre stenalder til førromersk jernalder*. Bygherrerapport nr. 46 Viborg Stiftsmuseum.
- Rindel P. O. 1997. *Grøntoft – og etableringen af det strukturerede landsbysamfund i Vestjylland i 1. årtusinde f.Kr.* Upubliceret Ph.D-afhandling ved Institut for Arkæologi og Etnologi. Københavns Universitet.
- Webley, L. 2008. *Iron Age Households. Structure and Practice in Western Denmark, 500 BC-AD 200*. Jutland Archaeological Society Publications Vol. 62..

Stenlægning på stenlægning. Hesselmed-udgravningerne

Lene B. Frandsen, Museet for Varde By og Omegn

I perioden 1992-2001 udgravede Museet for Varde By og Omegn hvert år en lille bid af en boplads fra yngre førromersk - tidlig ældre romersk jernalder med tykke kulturlag og meget velbevarede hustomter med brolagte grebninger og indgangspartier. Der er mange fine fund og anlæg i form af hele nedsatte forrådskar, båseskillerum, stensatte ildsteder m.m. Med hensyn til landsbyens organisering er det interessant, at husene orienterer sig ud til et åbent område eller vej, og de har deres staldende vendt ud mod dette. Husene øst for vejen har således stald mod vest, mens husene vest for vejen har stald mod øst. Pladsen er desværre ikke totalt undersøgt, da dens udgravning primært har været finansieret af Rigsantikvarens pulje til dyrkningstruede anlæg og Museets egne forskningsmidler.

Fremkomsten og undersøgelsen af Hesselmed-bopladsen

Der var engang i 1990'erne, hvor traktorerne var små og kun pløjede i 20 cm dybde, og landmændene uden frygt kontaktede det lokale museum, når de pløjede på sten. Det var præcis det, der skete d. 19. september 1991, hvor gårdejer Erik Vig ringede til Museet for Varde By og Omegn¹. Museumsinspektør Lene B. Frandsen besigtigede stedet samme dag. Erik Vig havde stoppet pløjningen et sted, hvor der var særligt mange sten, endvidere sås der rundt omkring på marken 4-5 steder opløjede koncentrationer af hånd- til hovedstore sten. Han skulle videre med pløjningen, og marken skulle tilsås, men alligevel gav Erik Vig tilladelse til, at museet måtte lave en mindre prøveundersøgelse. Der blev i den forbindelse udgravet 6 m². Pløjelaget blev fjernet med skovl og graveske. I hovedparten af feltet fremkom en kompakt stenlægning i en dybde af 19-25 cm under markoverfladen. Erik Vig fortalte, at hans normale pløjedybde på den pågældende mark var ca. 15-22 cm. Anlæggene var således truet ved fortsat markarbejde. I og omkring stenene fandtes store mængder keramik, der kunne dateres til begyndelsen af ældre romersk jernalder.

Rigsantikvarens Arkæologiske Nævn blev ansøgt om midler til en udgravning, der skulle klarlægge, hvilke anlæg stenlægninger indgik i. Der blev i første omgang bevilget 15.000 kr. Der var

tale om en *low-budget* udgravning, hvor der f.eks. ikke var råd til maskine, så vi var afhængige af, hvornår vi kunne låne Blåvandshuks kommunes rendegraver. Udgravningen blev iværksat 5. oktober 1992. Jorden blev fjernet i etaper, under hensyntagen til hvornår det var praktisk for os, men primært når kommunen kunne undvære deres maskine. Der fremkom mange stenlægninger og et indviklet mønster af stolpehuller og anlæg. Stedvis var det nødvendigt at fladeskovle og tegne i 4 niveauer. Der fandtes spor af mindst 3 velbevarede hustomter fra begyndelsen af ældre romersk jernalder. Det første hus (hus 1) blev ikke undersøgt i sin fulde udstrækning, da det lå delvist uden for feltet. Efter fjernelsen af et uregelmæssigt stentæppe, som sikkert havde været ramt af ploven, tegnede væggrøfter, båseskillerum og grebningen sig tydeligt (fig. 1). De følgende år blev hustomten færdigudgravet, og det viste sig, at der her faktisk havde ligget 3 huse på samme sted (jf. fig. 2). Stalddelen genbruges tilsyneladende i de to yngste faser, grebningen er kraftig nedslidt, og stolpesporene viser stort set alle spor efter udskiftninger.

Det andet hus, som fremkom i forbindelse med den første egentlige udgravning på Hesselmedbopladsen, havde ligeledes flere faser, hvor i hvert fald to brolægninger havde afløst hinanden jf. fig. 3. Det kan undre, at man ikke har fjernet stenene, inden man anlægger et nyt hus samme sted.

1) Udgravningen har J. Nr. VAM 1179. Fund såvel som dokumentation befinder sig på Museet for Varde By og Omegn. Stor tak til gårdejer Erik Vig for hans store velvillighed i forbindelse med udgravningen. Samt tak til de mange studenter, som har slidt deres første graveske på stenlægningerne i Hesselmed.



Fig. 1. Foto 1992, Hesselmedbopladsen hus 1, stalden frilagt. Set fra vest.

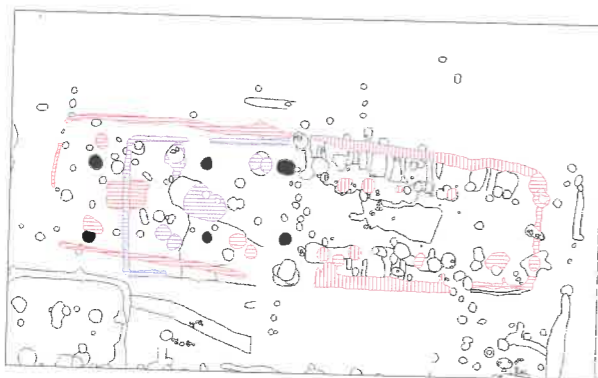


Fig. 2. Plantegning hus 1. Der har her ligget 3 huse oven i hinanden. Ældst et lille hus med 3 sæt tagbærende stolper uden bevarede væggrøfter (sort). Derefter anlægges et langhus (rød) med væggrøfter, beboelsesdelen med ildsted vender mod vest, stalden har velbevarede båseskillerum. Tilsyneladende forkortes beboelsesdelen i næste fase (blå), hvor stalden til dels genbruges, men forlænges.

Resultaterne fra denne lille prøvegravning i 1992 var så gode, at vi fortsatte med at udvide omkring feltet hvert år i de næste otte år. Erik Vig braklagde marken i fem år, hvilket betød, at vi ikke nødvendigvis skulle vente med at grave til efter høst, og meget væsentligt: stenlægningerne blev i den periode ikke yderligere ødelagt ved pløjning. Midlerne var meget små, så strategien var at grave et eller højst to huse hvert år. Det var utroligt tidkrævende at fremrense og håndtegne de komplicerede stenlægninger, og meget var aldrig blevet gravet uden hjælp fra Jørgen Lund og forskellige hold af studerende på uddannelsesudgravning fra Forhistorisk Institut, Aarhus Universitet.



Fig. 3. Foto, den forreste stenlægning er ældst og stammer fra det brolagte indgangsparti midt i huset, mens den bagerste er den brolagte grebning fra stalden i et yngre hus. Set fra vest.

De forskellige studerende med deres gode ideer og gåpåmod gjorde, at mange forskellige udgravningsmetoder og teknikker blev afprøvet. F.eks. blev der gjort mange forsøg med opridsning af anlæg. Lige fra opstregning i jorden, barberskum, vejmarkering i farver og mel. Mel var det billigste, mest miljøvenlige og i det hele taget den metode, der virkede bedst, og det er den, museet stadig anvender, når der skal tages et illustrativt billede af en flot hustomt.

Det er vanskeligt at beskrive, hvor kompliceret udgravningen var, og hvor vanskeligt det var at få styr på sammenhænge, når ressourcerne kun rakte til at afdække 100-300 m² hvert år. Hver hustomt skulle afrensede adskillige gange for at forstå detaljerne. Et godt eksempel er hus 7 udgravet i 1994 (fig. 6-8).

I 2000 havde vi udgravet det, vi mente var den centrale del af bopladsen og det blev mere og



Fig. 4. Udgravningsholdet 1995.



Fig. 5. Stalden i et lille hus opmærket med gul vejmalning. Det ser fint ud og malingen fås i flere farver. Men metoden blev opgivet af hensyn til miljø og pris.

mere vanskeligt at finde midler til at fortsætte, så dette blev den sidste egentlige sæson på Hesselmed - troede vi. Mod forventning blev der alligevel mulighed for at grave, idet der skulle graves et elkabel ned i markens sydlige del, det såkaldte Eltrakabel, som skulle lede strømmen fra havvindmølleparken Horns rev 1 til elværket ved Karlsgårde. Udgravningen af traceet viste overraskende, at pladsen fortsatte mod syd, og der også her fandtes velbevarede huse med stenbrolægninger (fig. 9).

Bopladsens placering i landskabet

Lokaliteten ligger på et højdedrag sydøst for Oksbøl by, nordøst for Hesselmed Mark, hvor der bl.a. via luftfoto er registreret agersystemer fra ældre jernalder. Marken skråner jævnt nedad mod vest, og efter de opløjede stenlægninger at dømme koncentrerer bebyggelsen fra ældre romersk jernalder sig på terrænets højeste område mellem kote 10 og 13. Marken afgrænses brat mod nord



Fig. 6. Hus 7. Øverste niveau. Den velbevarede grebning i staldenden. Set fra øst.



Fig. 7. Hus 7. Stenlægninger er fjernet og der er afrenset 10-20 cm kulturlag inden de enkelte stolpespor aftegner sig tydeligt i undergrunden. Set fra vest.



Fig. 8. Hus 7. Stolpesporene er snittet og faseudredningen forsøgt. Landmålestokkene markerer de tagbærende stolper, der tilhører hus 7. Huset set fra vest.

af jernbanen og mod syd af landevejen til Blåvand, der her gennemskærer højdedraget, hvorpå bebyggelsen ligger. Området er spækket med fund

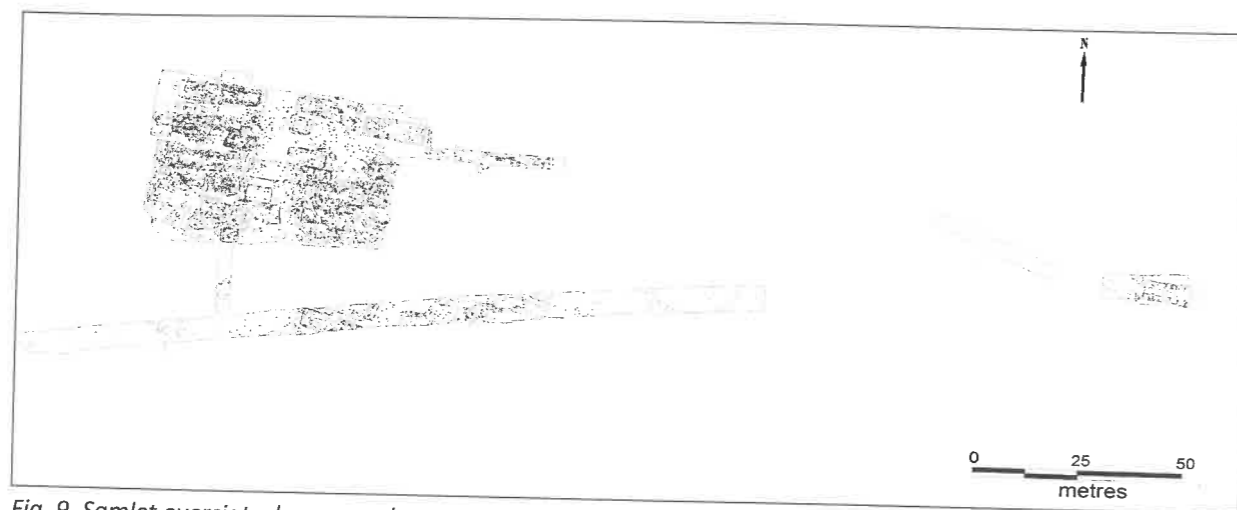


Fig. 9. Samlet oversigtsplan over udgravningerne 1992-2001.

(fig. 11). Umiddelbart mod vest er der for nylig fundet spor fra bronzealder og stenalder (Bentsen 2011). Umiddelbart nord for banen er der mange spor fra jernalder og bronzealder, både huse og enkelte spredte urnegrave. Og ved Billumvad mod nordøst er der ved luftrekognoscering registreret et større tuegravfelt. Der er foretaget en række mindre og større udgravninger omkring Hesselmedbopladsen, og fundene fortjener en samlet bearbejdning og perspektivering, som vi må håbe, der bliver lejlighed til. Et stort skridt på vejen er Niels Algreen Møllers igangværende Ph.d.-projekt "Vestjysk jernalder - landskab, bebyggelse og samfund".

Bopladsens struktur

Der er i den ni-årige periode udgravet ca. 27 huse fordelt på i hvert fald 12 gårdsanlæg. Plantegningen fig. 9 viser tydeligt, at bopladsen på ingen måde er totaludgravet. Det er også tydeligt, at her er tale om flere faser, og husene langt fra er samtidige. Der er ingen tvivl om, at en grundigere analyse af husenes indbyrdes stratigrafi, sammenholdt med hegnenes placering og husenes orientering vil resultere i en finere faseinddeling, der sandsynligvis kunne bidrage væsentlig til den vestjyske typologi for både husudvikling og keramik i ældre jernalder.

Der er et kæmpe potentiale i Hesselmedbopladsen, hvis man vil arbejde med huse fra ældre jernalder. Der er utroligt mange velbevarede detaljer, hvad angår vægggrøfter, båseskallerum, indre gruber, f.eks. med hele nedsatte forrådskar,

og mange typer af ildsteder. Staldbrolægninger og grebninger er et helt kapitel for sig, interessant er f.eks. den hyppige genbrug af brugte kværnsten som, sat på højkant, danner siderne af ajlerenderne (fig. 6) Tilsyneladende har man opsamlet ejlen, der er flere eksempler på at grebningerne ender i små bassiner (fig. 10).

Dateringen af bebyggelsen hviler udelukkende på keramikken, idet det øvrige fundmateriale, som primært består af store mængder knusesten og enkelte kværnstensfragmenter, ikke indeholder daterende elementer. Keramikmaterialet er til gengæld stort, karakteristisk er mange kraftigt fortykkede facetterede rande og beklaskede skår fra forrådskar, der er dog også et indslag af fint sortglittet keramik. Landsbyen er sandsynligvis grundlagt i yngre førromersk jernalder og rækker ind i ældre romersk jernalder.

Der er ingen tvivl om, at beboerne på Hesselmed



Fig. 10. Lille bassin der afslutter grebningen i stalddelen i hus 7. Set fra vest.

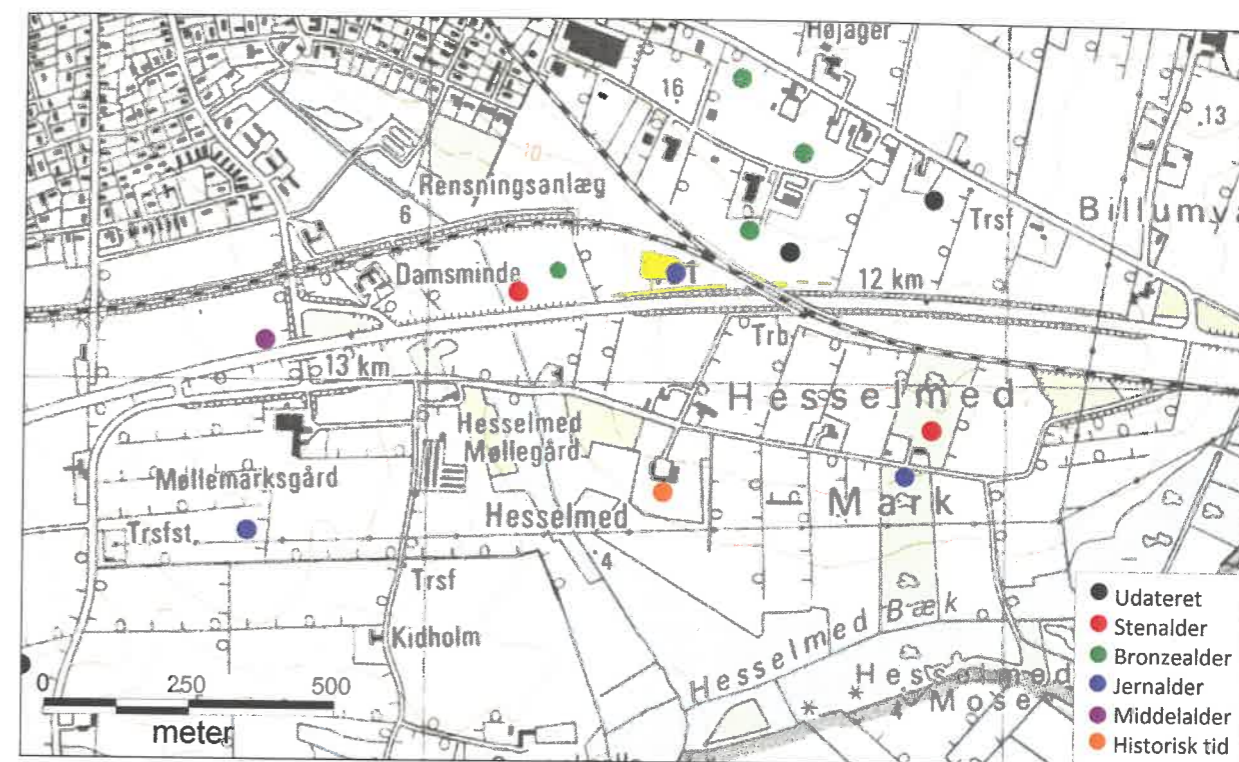


Fig. 11. Hesselmedbopladsen og dens omgivelser. Bopladsens omfang markeret med gult.



Fig. 12. Oversigtsplan over den centrale del af Hesselmed bopladsen. Rød: Landsbyens hovedfase. Blå: ældste - og brun yngste fase.

primært har været bønder, der har ernæret sig af deres marker og husdyr, men der har også været praktiseret andre håndværk, f.eks. pottemageri. Der er desuden fundet en del rav, som antyder, at man har bearbejdet rav på pladsen. Der er også fundet en del slagter, som bør analyseres nærmere for at finde ud af, hvilket håndværk de repræsenterer.

Det ser umiddelbart ud som om, at der her er tale om en landsbybebyggelse, der er rimelig planlagt med to rækker gårdsanlæg bestående af langhuse med en mindre økonomibygning tilknyttet (fig. 12). Gårdene ligger i en af faserne på hver sin side af en åben plads eller vej. Denne har givetvis været anvendt til at drive dyrene ud af landsbyen, staldene orienterer sig i hvert fald her ud imod. Husene øst for vejen har således stald mod vest, mens husene vest for vejen har stald mod øst. Midt på vejen ligger et hus, der forstyrrer det pæne billede (hus 15). Dette er dog stratigrafisk ældre end den strukturerede landsby og har sikkert været revet ned, inden hegnene og husene langs vejen opførtes. Det meget store langhus mod sydvest (hus 10) skærer hegnet ved vejen og er således yngre end de andre, dets orientering afviger også tydeligt fra de omkringliggende langhuse.

Som nævnt er husene ikke samtidige, og der har endnu ikke været ressourcer til at gennemarbejde pladsen og komme med en endelig faseinddeling. Det kan derfor ikke understreges kraftigt nok, at her er tale om en foreløbig fremlægning. Louise Lund Johansens bearbejdning af Åbrinken (Johansen 2011) har vist os, at selv om en plantegning ved første øjekast kan forekomme indlysende, kan en dybdegående analyse medføre, at landsbyens strukturelle karakter skal opfattes ganske anderledes.

Litteratur

- Bentsen, L. C. 2011. Hesselmed vest, Hesselmeds forgænger. I Møller et. al. (red.). *Nyt fra Vestfronten. Nord- og vestjyske bebyggelser fra ældre jernalder*. Arkæologiske Skrifter 10. København.
- Johansen, L. L. 2011. Sociale relationer aflæst i bebyggelsens udvikling på Åbrinken. I Møller et. al. (red.). *Nyt fra Vestfronten. Nord- og vestjyske bebyggelser fra ældre jernalder*. Arkæologiske Skrifter 10. København.

Hesselmed Vest - Hesselmeds forgænger?

Lars Christian Bentsen, Museet for Varde By og Omegn

I forsommeren 2010 fik Museet for Varde By og Omegn mulighed for at undersøge den vestlige del af marken, hvor museet under Lene B. Frandsens ledelse, gennem et årti har afdækket og undersøgt en velbevaret bebyggelse fra overgangen mellem sen FRJ og ÆRJ. Udgravningen viste en stor tidsdybde med anlæg fra neolitikum, bronzealder og ældre førromersk jernalder.

Indledning

Undersøgelsens baggrund var etableringen af et stort solfangeranlæg på marken. Museet var vel bekendt med marken (se Frandsen dette bind) og foretog forundersøgelsen på stedet i december 2009. Forundersøgelsen afslørede omfattende bebyggelse spor fra både neolitikum og bronzealder, mens det ikke lykkedes at lokalisere jernalderhuse i første omgang. Udgravningen af det berørte areal gik i gang i foråret 2010, da frosten endelig slap jorden. I det følgende præsenteres kort de erkendte konstruktioner fra neolitikum og bronzealder, en mere indgående analyse af de to huse fra førromersk jernalder med en perspektivering til Hesselmed, og til slut en topografisk analyse af bosættelsen gennem alle tidsperioder¹.

Topografi

I og omkring Oksbøl, særligt mod syd, er der foretaget mange undersøgelser og afdækket mange bebyggelser fra jernalderen, men også både bronzealder og stenalder. Lene B. Frandsen har gjort rede for den lokale topografi på den pågældende mark (2011). Hertil skal blot bemærkes, at det meget jævne fald, marken udviser mod vest, indtil for blot 25-30 år siden har været mere markant. Der er blevet opfyldt ganske betragteligt, således at det oprindelige fald mod vest, på markens vestligste del, har været mere markant, end det er nu (se fig. 3).

Det lille vandløb, der deler marken i to, kaldes

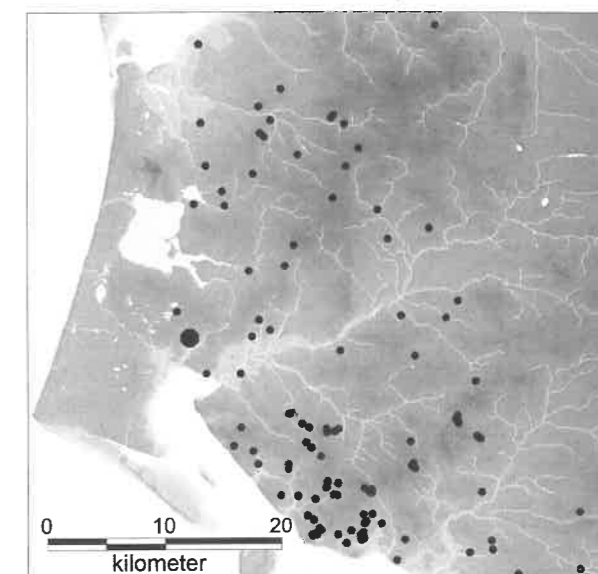


Fig. 1. Varde og Esbjerg Bakkeø. Hesselmed markeret med stor prik lige nord for Ho Bugt. Øvrige fund fra tidlig førromersk jernalder markeret med små prikker.

lokalt Mejerigrøften, men er det øvre løb af Kjelst Bæk. Syd for Hesselmed Hovedgård løber Hesselmed Bæk til og kaldes egentlig først nedstrøms for dette sammenløb for Kjelst Bæk. Vandløbet er i dag grøftet og har ikke fremstået som bæk i oldtiden. For omtrent 110 år siden var den lavtliggende del af marken en mose med blankt vand. At lignende forhold eksisterede i oldtiden, viser en profil registreret i lavningen på den vestlige del af marken. Undergrunden i udgravningens vestlige del var tydeligt præget af vådbundsaflejringer og

1) Sagen har j. nr. VAM 1652 Hesselmed Vest. I udgravningen deltog udover undertegnede museumsinspektør Jens G. Lauridsen, ligesom der en enkelt dag var god hjælp til en større afrensning af det hold studerende, der i samme periode deltog i seminargravning i øvelsesterrænet i Oksbøl under ledelse af Niels Algreen Møller. Jeg ønsker også at takke Niels Algreen Møller for god, faglig diskussion af udgravningens resultater.